

ROMANIAN FOOD TERMINOLOGY IN *DICȚIONARIUL LIMBEI ROMANE*, BY A. T. LAURIAN AND I. C. MASSIM

Petronela Savin, Assist. Prof., PhD, "Vasile Alecsandri" University of Bacău

Abstract: Our paper aims to achieve a study on Romanian food terminology, focusing on terms "a bea" and "a mânca" as it is presented in Dicționarul limbei romane (1871-1874), written by A. T. Laurian and I. C. Massim. To analyse this terminology, we use the approach of metalexigraphy. This approach subsumes the linguistic component to the process of writing the lexicographical work: production, reception and its impact on the social level. All these dimensions allow us to understand the circumstances that determine and explain the development of the Romanian lexicography in the nineteenth century and their role in the cultural context.

Keywords: A. T. Laurian, I. C. Massim, dictionary, terminology, metalexigraphy

Biografia dicționarului academic al limbii române este legată direct de contextul cultural de la mijlocul secolului al XIX-lea, care transformase în ideal național dezideratul de a realiza o gramatică, o ortografie unică, un dicționar explicativ. Una dintre primele sarcini ale Societății Academice Române, înființată în 1866, a constituit-o alcătuirea unui mare dicționar al limbii naționale¹.

Concepția dicționarului academic a generat vii discuții în cadrul societății, conturându-se două direcții principale, total opuse: direcția de orientare latinistă care respingea categoric dreptul termenilor nelatini de a figura în dicționar (eventual cu excepția celor romanici și grecești) și direcția lingvistică nouă care se pronunța pentru intrarea în dicționar a cuvintelor de altă origine decât cea latină, considerate parte integrantă a limbii române.

După cum se știe, a avut câștig de cauză direcția latinistă, iar în cursul anului 1870, A.T. Laurian și I.C. Massim au început redactarea *Dicționarului limbei romane*². Primele două tomuri reprezintă dicționarul propriu-zis, cuprinzând în general termeni de origine latină,

¹ În primul statut al societății, misiunea era formulată astfel: „Secțiunea literară se ocupă cu diversele cestiuni filologice, destinate a cultiva, a curăți, a regula, a înavuși și a perfecționa limba română; organizează misiuni lexicografice pentru compunerea unui Dicționar român, cât se poate mai complet și mai rațional, așa încât să poată fi dreptariul limbei”, apud Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, vol. I, București, Editura Științifică, 1966, p. 133.

² Datele de pe pagina de titlu sunt: A. T. Laurian și I. C. Massim, *Dicționarul limbei romane*. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborată ca proiect. București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români. Tomu I (A–H), 1871 [în realitate: 1873]; tomu II (colaboratori Iosef Hodoș și G. Barițiu: I–Z), 1876; tom. III: *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine înduioasă*, 1871 [în realitate: 1877].

iar tomul al III-lea numit *Glossariu* cuprinde cuvintele din limba română străine prin originea sau forma lor și pe cele de origine nesigură.

Latinismul autorilor a constituit sursa principală a defectelor operei lexicografice. Cea mai importantă limită a dicționarului se înregistrează la nivelul listei de cuvinte. Potrivit autorilor, „un dicționar român demn de acest nume caută să cuprindă toate cuvintele, toate formele și construcțiile de cuvinte curat romanice”, și, „din contra, vorbele de origine neromanică [...] nu pot și nu se cade să aibă loc într-un dicționar românesc” (p. VI), însă „la toate vorbele străine excluse din dicționar stau deschise porțile glosarului (p. IX). Dicționarul, potrivit concepției celor doi autori, reprezintă, de fapt, un repertoriu de termeni latini și romanici din limba română. O altă limită importantă a dicționarului este aceea că lista de cuvinte a lucrării a fost încărcată cu termeni transportați direct din dicționarele latine. Însă scăderea cea mai importantă a dicționarului lui Laurian și Massim o reprezintă aplicarea principiilor ortografice etimologice ale latiniștilor radicali prin care formele cuvintelor limbii române rezultate printr-o lungă evoluție istorică sunt asimilate formelor corespunzătoare din latină, ignorându-se orice lege de fonetică istorică.

În ciuda acestor limite, Mircea Seche (1966: 180) consideră că activitatea lexicografică depusă de A.T. Laurian și I. C. Massim, „concretizată în cel dintâi dicționar român academic, reprezintă o dată importantă în istoria lingvisticii naționale”. Numărul mare de cuvinte reale înregistrate, circa 50.000, arată ca avem de a face cu unul dintre cele mai bogate dicționare tipărite. Efortul autorilor în campania de „îmbogățire” a vocabularului românesc cu termeni preluați direct din dicționarele latine a avut și consecințe pozitive, ducând la punerea în circulație a numeroase neologisme, rămase până astăzi în limbă, astfel încât, prin volumul de neologisme înregistrat, dicționarul nu are precedent în istoria lexicografiei române. Organizarea excepțional de complexă a articolelor (cu ample filiații semantice istorice, cu definiții adesea remarcabile și cu citate ilustrative numeroase și utile) nu are nici ea corespondent în vreo operă lexicografică din secolul al XIX-lea. Chiar și în domeniul etimologiilor, după Mircea Seche, autorii au merite evidente.

O dovadă în plus că dicționarul academic, cu toate marile lui defecte și cu toate că era rodul unei concepții depășite, s-a bucurat de prestigiu, este faptul că figurează în bibliografia tuturor dicționarelor de prestigiu ulterioare și a fost exploatat din plin.

Articolele dicționarului lui Laurian și Massim au următoarea structură: termenul-titlu ortografiat latinizant este urmat de multe ori de forma ortografică reală, de flexiune, de traducerea în latină, care servește în unele cazuri și de indicație etimologică (etimologia se indică într-o paranteză care precedă definiția în celelalte cazuri), în final, dezvoltându-se filiația semantică. Indicarea etimologiei cuvintelor-titlu înainte de definirea și de dezvoltarea filiației lor are un solid temei științific, argumentat în prefața lucrării.

Dat fiind profilul dicționarului pe care tocmai l-am prezentat, se pune întrebarea în ce măsură acest instrument poate oferi informații valoroase privitoare la o terminologie anume, în cazul nostru, terminologia alimentară, înțelesă ca ansamblu de semne lexicale, considerate în relație cu domeniul alimentației. Evident că, în cazul dicționarului lui A.T. Laurian și I.C. Massim, este privilegiat stratul latin al terminologiei alimentare.

În această lucrare ne rezumăm la prezentarea a două articole de dicționar, reprezentând lexemele „a bea” și „a mânca”, termeni esențiali ai terminologiei alimentare, relevanți, credem noi, în ceea ce privește ilustrarea valorii dicționarului în studierea terminologiilor.

Pornim analiza noastră cu lexemul BEERE³ (a bea), pentru care autorii oferă traducerea în latină, ce servește și de etimologie, *bibere*, după care prezintă formele corespondente din limbile romanice („ital. *bevère* și *bere*, sp. și port. *beber*, prov. *beure*, vechiul fr. *boivre*, noul fr. *Boire*”) și formele flexionare în limba română. După această secțiune urmează cea mai valoroasă componentă a articolului și anume filiația semantică. Sunt identificate două direcții semantice principale notate cu I. și II., distincția făcându-se în funcție de subiectul acțiunii:

I. „pentru oameni și alte animale, a sorbi cu gura și înghiți pe gât un lichid oarecare” și II. „aplicat la ființe inanimate, a sorbi, a suge, a înghiți”.

Pentru linia semantică I. avem subsensurile organizate în funcție de gradul de generalitate, notate cu litere arabe:

1. „în genere: *vitele, fiarele și alte animale beau apă, oamenii beau nu numai apă, ci și vin, rachiu, cafea, lapte; unii oameni beau și tutun*” 2. „în parte: a bea vin sau alte spirtoase [...] și în special a bea peste măsură spirtoase, a fi bețiv”.

Pentru fiecare subsens identificăm comentarii referitoare la structurile în care intră cuvântul:

„ca obiect al verbului *beere* stă de regulă numele lichidului sau al gazului; însă foarte adesea se pune și conținătorul băuturilor în locul băuturii înseși: (...) *a băut patru găleți*; ba chiar și prețul băuturii în locul băuturii înseși: *am un leu și vreau să-l beau*”.

Așadar, se explică evoluția sensului printr-o figură de tipul metonimiei. Mai mult, avem de a face cu precizarea nuanțelor sensurilor în funcție de utilizarea unei anumite prepoziții:

„diferența de înțeles între construcția cu *din* și cea fără această prepoziție este ușor de perceput: *cine bea cupa*, o bea *singur întreagă*, bea *singur tot conținutul ei*; *cine bea din cupă bea* numai o parte din conținutul ei; *împarte* acest conținut și cu *altcineva*; de observat însă că nu totdeauna *din* de lângă *beere* are înțeles *partitiv*, ci adesea exprimă simplul *instrument* cu care, sau *vasul* din care se bea”.

De remarcat sunt exemplele trecute de autori în italice, care fiind create și nu excerptate din diferite surse, au avantajul de a contribui la definirea sensurilor. Din păcate, tot prin italice sunt redată și cuvintele-cheie din explicațiile de tip comentariu, fapt care îngreunează deosebirea exemplului de glosă.

Tot în cadrul secțiunii semantice încadrează autorii dicționarului și expresiile și locuțiunile. Astfel liniei semantice I.1. îi sunt atribuite structurile:

„*a bea cu sete*, *a bea pe nerăsuflăte*, *pe răsuflăte*, *a bea gros* (= mult); *a da să bea* = a oferi băutura, a adăpa, sau: a da vin sau bani de băut; *a da de băut*, în acest din urmă înțeles

³ Din textul articolului păstrăm doar termenul-titlu ortografiat latinizant pentru a ușura căutarea în dicționar, în rest, adaptăm la ortografia actuală textele citate din dicționar.

este o expresie mai clară sau mai uzitată decât *a da să bea*; *a bea apă* = pentru cei căzuți în apă, a înghiți apă, a se îneca înghițind apă”.

Chiar dacă niciuna dintre structurile oferite în dicționar nu sunt locuțiuni conform accepțiunii de astăzi a termenului⁴, la nivelul fiecăreia se înregistrează un anumit grad de idiomaticitate.

Dacă comparăm acest articol cu articolul omolog din *Dicționarul limbii române* I/I, Literele A-B (DA 1913), coordonat de Sextil Pușcariu, remarcăm faptul că, sub aspect semantic, cele două articole sunt echilibrate ca valoare. În DA identificăm aceleași sensuri ca în dicționarul lui Laurian și Massim, dar organizate diferit:

„1. Boire, se désaltérer, 2. Boire s’adonner à la boisson, 3. Boire son avoir, 4. Fumer”

Singurul element care reprezintă evident un plus în dicționarul coordonat de Pușcariu este apelul la exemple excerptate din surse autentice (documente, literatură etc.), organizate cronologic.

Cel de-al doilea lexem din dicționarul lui Laurian și Massim pe care intenționăm să-l analizăm este MANCARE (a mânca), tradus în latină prin seria *manducare, edere, comedere, vesci*, primul termen servind, evident, și de etimon⁵. Traducerea este urmată de câteva indicații privind flexiunea, considerându-se că verbul este „regulat după conjugarea I; însă în unele locuri, persoanele de la singular și a III-a plural repetă silaba *ân*”. În tot articolul se folosește însă forma regulată a verbului⁶. Flexiunea este urmată de definiția generală a termenului: „a mesteca și a înghiți alimente”. Sensul se referă atât la alimentația omului, cât și la cea a animalelor, dovadă exemplele:

„*a mânca pâine, carne, legume, pește, poame; (...) vitele cornute mănâncă fân, iarbă verde și grăunțe; lupii mănâncă oi*”.

Pentru a se ilustra ideea de superlativ sunt prezentate două expresii sinonime „*a mânca lupește* = *a mânca cât patru*”. E precizată o restrângere de sens prin folosirea lui *a mânca*,

⁴ Definițiile actuale propuse pentru termenul de *locuțiune* au în general aceeași structură, evidențiind trăsături precum stabilitatea, unitatea sintactică și de sens: „grupul de cuvinte mai mult sau mai puțin sudat, care are un înțeles unitar și se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire” (GA, I, 1966: 34), „grupare de două sau mai multe cuvinte, unitară ca sens și care stabilește relații cu contextul ca un singur element, fie că aceste relații se realizează printr-unul din elementele ei alcătuitoare, fie că gruparea, în ansamblul ei, stabilește relații ca termen unic” (Boroianu, 1974, II: 243).

⁵ Verbul (*a mânca*) are ca etimon primul termen din serie, latinescul conotat negativ *manducare*, atestat inițial numai la autorii comici și satirici latini, formă selectată de majoritatea limbilor romanice. Termenul latinesc neutru *edere* nu s-a menținut ca atare nicăieri în România, derivatul vulgar *comedere* existând doar în Peninsula Iberică (sp., pg. *comer*), în schimb, *manducare* („a înbuca, a mânca lacom, a hăpăi”) s-a impus în română, în unele părți din Sardinia, pe teritoriul galo-roman, de unde pătrunde și în Italia (rom. *mânca*, v. it. *manicare, manducare*, fr. *manger*, de unde și it. *mangiare*; prov. *manja*; log. *mandigare*, camp. *mandiai* provin din *mandicare*; Carlo Tagliavini, 1977: 177-180). În dialectele italiene de sud și în Sardinia, s-a impus un termen din limbajul copiilor, lat. *pappare*, atestat la Plaut și păstrat în limbaj familiar în rom. (*a păpa*, it. *pappare*, pg. *papar*) (Sala, 1996: 24-25).

⁶ Actualizând ortografia articolului, vom înlocui formele regulate ale verbului „a mânca”, pe care autorii le-au folosit pentru a evidenția etimonul latin, cu formele neregulate curente în epocă.

pentru *a pânzi*⁷. O altă evoluție a sensului principal este realizată „prin metaforă: *a mânca*, a consuma, a risipi, a-și pierde starea și averea în speze nebunești”. Structura frazeologică exemplificată pentru acest sens este *a mânca bani*, cu sensurile a) a consuma, a cheltui; b) a face abuzuri cu banii publici. Alături de acest frazeologism mai apar, fără legătură directă cu sensul prezentat, structurile:

„*a mânca fript pe cineva sau ceva*, a-l pierde” precum și „blesteme: *mânca-l-ar furcile, mânca-l-ar câinii, mănânce-te corbii*”, iar „în dispreț și bătaie de joc: *mănânce-și vorba, mănânce-și-o friptă, mănânce-și-o împruțită, mănânce-și-o de la căpătâi*”.

În continuare apare un alt sens al verbului *a mânca* (în relație cu obiecte și lucruri):

„a consuma, a distruge, a corupe, a absorbi, a nimici: *această fabrică mănâncă mulți cărbuni; (...); rugina mănâncă fierul; el mănâncă câte o silabă când vorbește*”.

Este integrată apoi o serie de expresii și fraze fără să pară a avea o legătură directă cu sensul precedent:

„*lupii mănâncă și oile numărate*, adică pentru furi și oamenii rapaci nicio supraveghere nu este de ajuns; *peștii cei mari mănâncă pe cei mici*, cei mai tari și mai puternici oprimă pe cei neputincioși; *pe cel ce face ouă îl mănâncă lupii*, omul prea bun este asuprit de oamenii blestemați; *ce copil frumos! îmi vine să-l mănânc*; *mâncați-aș ochisorii; pupilul mamei, te mănânc*; *asta mă mânca*, adică chiar aceasta e cauza sau piedica de nu pot face ce vreau eu; *a mâncat bătaie; te mănâncă pielea = te mănâncă spinarea = și s-a făcut de bătaie; mă mănâncă urechea, palma, talpa, nasul, nara etc.*; și în mod impersonal: *mă mănâncă la ureche, la spate, la talpă*, simt prurit la ceste părți; dar *mă mănâncă palma* înseamnă nu numai simplu: a) a simți prurit sau *mâncărime* în palmă; ci și: b) a avea gust, a vrea să bată pe cineva; c) a vrea să capete bani; *a mânca palme, înjurături etc.*, a suferi; *a mânca urechile cuiva = a nu-i da pace cu insistențele etc.*”

În articolul pe care l-am analizat sunt prezente (fără a fi delimitate clar) cinci din cele șase sensuri ale termenului, identificate în *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VI/9 (DLR):

1. A mesteca în gură și a înghiți (spre a-și potoli foamea); a folosi în alimentație, a consuma. 2. (Despre animale și păsări sălbatice) A rupe în bucăți, a sfâșia (și a devora). 3. (Despre insecte) A pișca, a ciupi. 5. (Despre viermi, molii, agenți fizici, sau chimici) A roade, a distruge. 6. Fig. A face să dispară; a consuma, a nimici, a distruge.

Singurul sens din DLR VI/9 care pare să nu fie identificat în dicționarului lui Laurian și Massim este sensul:

4. (Complementul indică un lucru necomestibil) A roade cu dinții, a-și înfige dinții în... (din pricina enervării, a neastâmpărului etc.).

Lipsa delimitării clare a sensurilor în cazul articolelor lui Laurian și Massim vine și din intenția acestora de păstra unitatea secțiunii semantice a termenilor, astfel încât să se observe fluiditatea sensurilor, consecință a evoluției în timp.

⁷ În *Dicționarul universal al limbii române* al lui Lazăr Șăineanu și în *Dicționarul limbii românești* al lui August Scriban, această restrângere apare ca sens principal, probabil, ca rezultat al influenței dicționarului lui Laurian și Massim.

Chiar și din analiza a două lexeme din terminologia alimentară se pot trage câteva concluzii referitoare la valoarea *Dicționarului limbei române*, realizat de A.T. Laurian și I.C. Massim.

Ceea ce îndepărtează astăzi de lucrare pe cititori este forma în care autorii și-au îmbrăcat cuvintele. Ignorând ortografia latinizantă, avem în față un demers lexicografic complex, care, în cadrele limitelor impuse de cunoșterea lingvistică a timpului, oferă informații prețioase, în primul rând, despre componenta semantică a termenilor. Studiul terminologiei alimentare poate beneficia din plin și de informațiile de natură enciclopedică pe care le oferă acest dicționar. Aceste informații se desprind atât din definițiile remarcabile ale autorilor, cât și din citatele redacționale care, pe de o parte, întăresc existența sensului corespunzător, iar, pe de altă parte, completează definiția propriu-zisă cu note noi, legate de noțiunea reprezentată de termenul definit.

Putem considera, așadar, că în ciuda preconcepțiilor întărite mai ales în școală în legătură cu valoarea *Dicționarului limbei române* al lui A.T. Laurian și I.C. Massim, acesta își găsește menirea ca o importantă sursă de documentare în studierea terminologiilor, fiind o piesă indispensabilă în evoluția lexicografiei românești.

Bibliografie:

Boroianu, Ioana (1974): *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unități frazeologice* (II), în „Limbă și Literatură”, nr. 2, p. 243-247.

DA 1913 = [Academia Română] *Dicționarul limbii române*; I/I, Literele A-B, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București.

DLR 1965-1968 = [Academia Română], *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VI, Litera M, Editura Academiei Române, București.

GA = *Gramatica limbii române*, vol. I, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Academiei, 1966

Laurian, A. T. și Massim, I. C., *Dicționarul limbei române*. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborată ca proiect. București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români. Tomu I (A–H), 1871 [în realitate: 1873]; tomu II (colaboratori Iosef Hodoș și G. Barițiu: I–Z), 1876; tom. III: *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine înduioasă*, 1871 [în realitate: 1877].

Sala, Marius (1996): *L'unité des langues romanes*, Série Romania, București.

Scriban, August (1939): *Dicționarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme). Edițiunea întâia. Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

Seche, Mircea (1966): *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, vol. I, București, Editura Științifică.

Șăineanu, Lazăr (1930): *Dicționar universal al limbei române*. A opta edițiune. Revăzut și adăogit la ediția VI-a. Ortografia Academiei Române. [Craiova], Editura „Scrisul Românesc”.

Tagliavini, Carlo (1977): *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, versiune românească îngrijită și coordonată de Alexandru Niculescu, traducere de Anca Giurescu și Mihaela Cârstea-Romașcanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Acknowledgements: This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390, within PNCDI III.